

**Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında
"Din ve Vicdan Özgürlüğü"**

Dr. Ömer YILMAZ*

Özet

Ülkemiz modern dünya, bir başka ifadeyle Batı ile bütünleşme yönünde yaklaşık 150 seneden beri gayret göstermektedir. Günümüzde "Avrupa Birliği" denilen güce dahil olmak için de son yıllarda oldukça mesafe almış gözükmektedir. Bu Birliğin ülkemiz için çokça vurgu yaptığı konuların başında "Din ve Vicdan Özgürlüğü" gelmektedir.

O nedenle bu çalışmada adı geçen Birliğe üye ülkelerin ulus anayasalarındaki din ve vicdan hürriyetiyle ilgili maddelere bakılmış ve bir değerlendirme yapılmıştır. Bu arada ilgili kavramın İslam, Batı ve Hristiyanlıktaki seyrine de temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din ve vicdan özgürlüğü, Avrupa Birliği, Ulus devlet, Anayasa.

Abstract

For almost 150 years, Turkey has been trying to integrate with the modern world, or in other words with the West. In the last couple of years considerable progress has been made towards entering the group currently called "European Union". One of the foremost issues emphasized by the said union is the "Freedom of Religion & Freedom of Conscience"

Because of this, articles in the national constitutions of the members of the said union is investigated and an assessment is made in this report. Moreover the significancies of the said term relative to Islam, Christianity and the West are touched upon

Key Words: Freedom of Religion and Freedom of Conscience, European Union, Nation State, Constitution

Giriş

Ülkemizin kırk yıldan beri Avrupa Birliğine girme gayreti sarf ettiği, bunda da son zamanlarda oldukça mesafe aldığı bilinmektedir. Bu süreç içinde birlik, ülkemizi bazı ölçütlerle izlemeye tabi tutmakta ve bunlarla ilgili gelişmeler her yıl "İlerleme Raporu" ile kamuoyuna açıklanmaktadır. İlerleme raporunda dikkat çekilen ağırlıklı konulardan birisi de "din ve vicdan özgürlüğü" dür.

Buradan hareketle Avrupa Birliğine üye olan ülkelerin ulusal anayasalarında din ve vicdan özgürlüğünün nasıl yer aldığına dair bir çalışma yapma ihtiyacı doğmuş, dolayısıyla Avrupa Birliğine üye mevcut 27 devletin ulus anayasalarına bakılmıştır.

Pek tabii her devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren ve yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasaları (Anayasa) vardır. Anayasalarda din ve vicdan kavramı ve bununla ilintili görülen temel hak ve hürriyetlerin nasıl ve ne şekilde yer aldığını bilmek oldukça önem arz etmektedir. Gerçi zaman zaman anayasalarda küçük bir takım değişiklikler yapılmaktadır. Ancak bu haklar ana hatlarıyla muhafaza edilmektedir. Bu arada Avrupa için dinin ne anlam ifade ettiğini, anayasaya bu hakların konulmasına neden olan esas saikin ne olduğunu bilmek de önemlidir.

O nedenle konuya girmeden önce çalışmamızın esasını oluşturan din ve vicdan özgürlüğünün İslam, Hristiyanlık, Batı hukuku ve Avrupa Birliği tarafından nasıl değerlendirildiğine kısaca değinilecek, daha sonra ulus ülke anayasalarında konuyla ilgili hükümlere bakılacaktır.

I- DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Arapça ceza, kanun, âdet, itaat, hesap, hüküm, ibadet, millet gibi pek çok anlama gelen dinin İslam alimlerince genel kabul görmüş istilah tarifi ise şu şekilde yapılmaktadır: "din, akıl sahiplerini kendi istek ve arzularıyla bizzat hayırlara sevk eden ilahi kurallar bütünüdür." Bu kelime Kur'an da değişik türevleriyle birlikte 95 kez yer almaktadır.¹

İslami literatürde bu şekilde anlam bulan dinin Batı dillerinde daha ziyade "religio", "religion" terimleriyle ifade edildiği görülmektedir. Ancak bu kültür mensupları tarafından dinin nasıl anlaşılması

¹ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (DİB Yayınları) Ankara 2005, s. 121-122.

gerektiği konusunda çok çeşitli görüşler mevcuttur. Batılılar genelde dini "insanın Tanrı, metafizik âlem ya da kutsala yönelik duygu, düşünce ve davranışlarını ifade eden bir sistem" olarak tarif etmektedir.²

O hâlde hangi şekilde tarif edilirse edilsin din doğuştan ferde verilen fitrî bir duygu olup kişinin hayatında yadsınamaz bir role sahiptir. Bu yüzden gerek dinî metinler gerekse beşerî hukuk kişinin temel hak ve hürriyetleri cümlesinden gördüğü ve dokunulmazlar arasında saydığı bu olguya büyük önem atfetmektedirler.

Günümüzdeki anlamıyla "din ve vicdan hürriyeti" ilk kez 12 Haziran 1776 tarihinde "Virginia Haklar Bildirisi" nde yer almış,³ daha sonra 1789 "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi"nin 10. ve 11.maddesine girmiş, en açık biçimiyle ise "BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin 18. maddesinde daha net ve ayrıntılı biçimde zikredilmiştir.

Genelden özele doğru gelirse, "din hürriyeti" kavramı terkip olarak ilk defa bizde 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile tesis edilmiş, 1856 Islahat Fermanı ile de teyit ve tavzih olunmuştur. Hâlen yürürlükte olan 1982 Anayasa'sının 24. maddesi de din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alan ifadelere yer vermektedir.

En yaygın tanıma göre din ve vicdan hürriyeti kişinin, istediği dini serbestçe seçmesini, hiçbir zorlama ve müdahaleye maruz kalmadan onu uygulamasını, yaşamasını, bu konuda eğitim almasını, başkalarına inandığı dini tebliğ etme ve bunları temin için serbestçe örgütlenmesini ifade etmektedir.⁴ Nitekim A. Fuad Başgil'de bu anlamda din hürriyetini dindar vatandaşların, haklarından her birini serbest, korkusuz ve endişesizce kullanmalarını, bundan serbestçe faydalanmalarını, öğrenme, okutma, yazma ve telkin etme hakkı olarak görmekte, eğer bunlar yapılmıyorsa o memlekette din hürriyetinin olmadığından bahsetmektedir.⁵

Ancak ne var ki bu hakkın kimi zaman ferdin benimsediği dinin yapısına göre değiştii gibi, farklı devlet şekillerine göre de değişik bir biçimde algılandığı ve farklı uygulandığı görülmektedir. Çünkü din-devlet ilişkilerinin teokrasi, gallikanizm ve liberalizm adı verilen üç değişik sistemle ortaya çıkması, uygulamanın da doğal olarak farklı şekilde olmasını gerektirmiştir.

² Şinasi Gündüz, "Dinin Anlam ve Değeri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, (DİB Yayınları) Ankara 2007, s. 20.

³ Şeref Ünal, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara 1995, s. 206.

⁴ Ömer Faruk Harman "Din ve Vicdan Hürriyeti", *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 320.

⁵ A.Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, (Yağmur Yayınevi) İstanbul 1962, s. 12.

Şüphesiz devletle dinin birbirinden tamamen ayrıldığı liberal ve laik sistemlerde, fert ve cemaatler dinî inançlarının gereğini yerine getirmekte kural olarak serbesttir. Zira gerek Batı'da gerekse bazı Müslüman ülkelerde devlet yönetim tarzı olan laikliğin en önemli argümanı din ve vicdan hürriyetini sağlaması ve bütün dinlere eşit mesafede bulunmasıdır.⁶ Ne zaman ki bu sistemde din, devlete müdahale etme ihtimaline yönelirse bu tür bir hürriyete izin verilmemektedir. O hâlde her özgürlük gibi din ve vicdan özgürlüğünün de sonsuz ve sınırsız olmadığı anlaşılmaktadır.

A-İslam Dininde Din ve Vicdan Hürriyeti.

İslam'ın temel kaynakları açısından din ve vicdan hürriyetine bakıldığında herhangi bir problemle karşılaşıldığını söylemek mümkün değildir. İslam her ne kadar diğer dinleri muharref görse de vakıa onların varlığını tescil etmiş, bu inanç sahipleriyle beşerî ilişkiler açısından bir takım kurallar ihdas etmiştir. Nitekim bu gerçeği ayet; "Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündeki insanların hepsi hakkı benimseyip iman ederdi. Yoksa sen inanmaları için insanlara zor mu kullanacaksın?" şeklinde teyit etmektedir.⁷ Keza sonucuna katlanmak suretiyle isteyen istediği dini seçebileceği⁸, dinde zorlamanın olamayacağı,⁹ herkesin dininin kendine olduğu¹⁰ vb. ayetler bu konudaki önemli argümanlardan bazılarıdır.

Bu ve buna benzer nasslardan hareketle gerek İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in uygulamaları, gerekse diğer İslam toplulukları "öteki"lere geniş bir hürriyet ortamının oluşmasında müsahhakâr bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere Hz. Peygamberin Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı zimmet antlaşması büyük önem taşımaktadır.¹¹ Dört halife ve akabinde kurulan İslam devletlerinde de durum Hz. Peygamberden gelen tevarüsten çok farklı değildir. Osman'lı devletindeki Gayri Müslimlere tanınan özgürlükleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

İslam alimleri açısından durum böyle olmakla birlikte bazı Batılı ilim mahfillerince İslam'da din ve vicdan hürriyetinin olmadığına dair gerekçeler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri İslam dinindeki "cihat" anlayışı etrafında yoğunlaşmaktadır. Ancak bu kavramın

⁶ Talip Küçükcan, "Laiklik", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 63.

⁷ Yunus, 10/99.

⁸ Kehf, 18/29.

⁹ Bakara, 2/256.

¹⁰ Kafirun, 109/6.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, (İz Yayıncılık) İstanbul 2003, s. 29.

disiplin ve din dışı ötekiler tarafından doğrusu yeterince anlaşıldığını söylemek olası değildir. Zira bu kavram onların anladığı gibi "kıtal" anlamında olmayıp, daha çok i'la-yı kelimetullah uğrunda "çaba sarf etmeyi" ifade etmektedir. O hâlde cihadi İslamiyet'i zor kullanılarak benimsetme olarak değil, yayılmasını engelleyen şartların ortadan kaldırılması için gayret sarf etme şeklinde yorumlamak daha gerçekçi olmalıdır.¹²

Yine bu manada Batılılar tarafından ileri sürülen bir diğer gerekçe de İslam'da dinden dönenlerin (mürted) öldürülmesidir. Halbuki Kur'an bu konuda dünyevî bir ceza öngörmemekte, sadece uhrevî bir akıbeti hatırlatmaktadır.¹³ O hâlde mürtetle ilgili husus, dinî olmaktan öte yeni teşekkül eden devletin sıhhat ve bekası için zamanın idarecileri tarafından alınan siyasî bir nitelik taşımaktadır. Zira Medine'nin hemen dışında yaşayan Yahudi alimleri ve liderlerinin, İslam'ın gücünü zayıflatmak için gizli düzenlerle bazı Müslümanları kandırarak İslam'a ilgi duyar görünmek suretiyle, Müslümanların cesaretini kırmak, halk kitleleri arasında Hz. Peygamber'in söyledikleri ve öğrettikleri hakkında şüpheler uyandırmaları bunun en bariz gerekçesi olsa gerektir.¹⁴

Bununla beraber vakia mürtetle ilgili dünyevî cezayı öngören muhtelif hadisler var ise de¹⁵ İslam alimlerinin genel kanaati, irtidadın İslam'a ve meşru düzene karşı başkaldırı niteliğinde bir etkinliğe zemin oluşturmadıkça, kişisel bir tercih konusu olarak değerlendirilmesi, dolayısıyla bunun Kur'an'ın ruhuna daha uygun bir yaklaşım olduğu yönündedir. Yani topluma ve meşru düzene baş kaldırma niteliğindeki irtidat durumunda gündeme gelecek ölüm cezasının zemininde din değiştirme eylemi değil, bir savunma ve meşru düzeni koruma amacı yer almaktadır.

Yine bununla bağlantılı olarak ileri sürülen diğer bir gerekçe de İslam'da bazı ibadetlerin ihmali nedeniyle verilen cezalardır. Bu tür yorumlarla İslam dinini toptan mahkum etmenin anlaşılır bir tarafı olmasa gerektir. Zira fakihlerin verdiği hükümlerin onların içinde buldukları kendi dönemlerinin sosyal, siyasî ve kültürel şartlarını yansıttığı gerçeği hep göz ardı edilmektedir.¹⁶

¹² Bekir Topaloğlu, "Din ve Vicdan Hürriyeti, *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 323.

¹³ Bakara, 2/217.

¹⁴ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l- Kur'ân* Ter: Muhammed Han Kayânî (İnsan Yayınları) İstanbul 1986, c. I, s. 237.

¹⁵ el-Buhârî, es-Sahîh, "Cihâd", 149; Ebû Dâvûd, es-Sünen, "Hudûd", 1; et-Tirmizî, es-Sünen, "Hudûd", 20; İbnu Mâce, es-Sünen, "Hudûd", 2.

¹⁶ Köse, a. g. e, s. 111.

B- Batı Hukuku ve Hristiyanlıkta Din ve Vicdan Hürriyeti

Din ve vicdan hürriyeti sorunu Batı kültür tarihinde ilk defa Hristiyanlıkla ortaya çıkmıştır. Gerek bu dinin otoritesinin henüz olgunlaşmadığı, gerekse devlete hakim olduğu dönemlerde, dogmatik tekelciliği nedeniyle hoşgörüsüzlük gösterdiği, farklı inanç sahipleri, dinden dönen ve Kilise otoritesine karşı gelenler için aforoz uygulamasına gittiği bilinmektedir. Milan Fermanı sonucunda Hristiyanlığı hürriyetine kavuşturan Konstantin'in, ne var ki diğer farklı din ve inanç müntesiplerine aynı özgürlüğü tanımadığı görülmektedir.¹⁷

Yine Martin Luther'in 1517'li yıllarda Wittenberg Üniversitesi önünde atının üzerinde 99 maddelik reform talebini dillendirmeye başlaması da Katolik Kilisesi'nin daha sert tedbirler almasına neden olmuştur. Ne zaman ki Kilise, devletten aldığı gücü kaybetmeye başlamış, bunun sonucunda katı tutumunu yumuşatma eğilimine girmiştir. Nitekim bu kıtada kanlı mezhep çatışmalarının, yüzyıl savaşlarının mazisi çok fazla eskilere gitmemektedir. Nihayet 1648 Vestfalya Antlaşması ile kıtada sağlanan huzur ortamı ile beraber din savaşları da sona ermiş ve Avrupa Hristiyanlığının bugünkü siyasî coğrafyasını belirleyen sınırlarına ulaşılmıştır. Neticede devletle din arasında uzunca süren mücadele sonunda dinde reforma gidilmiş, böylece Avrupa'da din-devlet ayrışması meydana gelmiştir.

Din-devlet açısından kısa tarihî seyir böyle olsa bile Batı ülkelerindeki hukuk sistemlerinin ister istemez Hristiyanlık dininin ilkelerini yansıttığı anlaşılmaktadır. Nitekim Almanya Evanjelik Kilisinden Ralf Geisler, Alman Anayasasının din ve ahlak ilkeleriyle olan uyumundan bahsetmekte, "Kilise yasaları aslında anayasanın içindedir, ancak saklı olarak bulunmaktadır." ifadesine yer vermektedir.¹⁸ Bu yüzden de Hristiyanlıkla şekillenmiş bir hukuk sisteminde Hristiyanların hayatlarını dinî inançlarına göre yaşamaları devletin hukuk sistemiyle çok fazla çelişmemektedir.¹⁹ Örneğin Kilisenin aile hukuku, pazar gününün tatil olması, dinî nikah vb. uygulamalar bunlardan sadece bir kaçıdır.

Ancak Batı Avrupa ülkelerindeki hukuk sistemleri birbirine çok yakın gözükse de din ve vicdan hürriyeti her birinde az da olsa bir takım farklılıklar göstermektedir. Bunda her ülkenin geçirdiği tarihî sürecin, dinî yapısının, din-Kilise ilişkisinin önemli payı vardır.²⁰ Örneğin İngiltere'de Anglikan, İtalya'da Katolik Kilisesi devletin resmî

¹⁷ Harman, a. g. m, s. 322.

¹⁸ Ali Bulaç, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, (Zaman Yayınları) İstanbul 2001, s. 127.

¹⁹ Gündüz, a. g. m, s. 331.

²⁰ Aslan Gündüz, "Din ve Vicdan Hürriyeti", *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 330.

Kilisesidir. İspanya'da, Portekiz'de Katolik Kilisesi; daha yakın zamana kadar İsveç'te Luterci, Danimarka ve Norveç'te halen Luterye Kiliseleri devletin millî Kilisesidir. Diğer Batı ülkelerinde de bir tür konkordato denilen sistemle devlet-Kilise birbiriyle içli-dışlı ilişki halindedir. Bu anlamda Fransa'yı bunlardan hariç tutmak gerekir. Bu ülkede gerçek anlamda laiklik gereği her iki güç birbirinden tamamen ayrıdır.

Batı ülkelerinde sayılan bu farklılıklara rağmen din ve vicdan hürriyeti bağlamında hepsinde ortak olan noktalar da vardır. Bunlar, bir dine inanma veya inanmama, onu açığa vurma, dinî inancı sebebiyle insanlar arasında ayırım yapmama, hizmetlerde farklı muameleye tabi tutulmama gibi noktalardır. O hâlde günümüzde bu hakkın hukuk literatürüne sokulmasında aslan payının Batı'ya ait olması, aslında onların mazide yaşadıkları üzücü olayların tabii sonucundan kaynaklanmaktadır.

C- Avrupa Birliği Normlarında Din ve Vicdan Özgürlüğü

Konumuzla yakından alakası nedeniyle din ve vicdan özgürlüğünü bir de Avrupa Birliği bağlamında ele almakta yarar görüyoruz. Doğrusu ülkemizin AB'ye aday olma süreciyle birlikte serbest dolaşım, din ve vicdan özgürlüğü gibi yeni bir takım kavramlarla daha yakından yüzleşmeye başladığı bir vakıadır. Yürürlüğe giren Avrupa Anayasası'nın "Özgürlükler" başlığı altındaki ikinci bölüm 70. maddesi,²¹ "din ya da inanç değiştirme özgürlüğü", yine Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9/1. maddesi "din değiştirme hakkı"ndan bahsetmektedir.²²

Bu arada AB ortak anayasası için Hıristiyanlığa atıfta bulunulmasına dair gerek devletler bazında gerekse dinî kuruluş ve din adamları tarafından bazı girişimlerin olduğu bilinmektedir.²³ Ancak ne var ki, şu ana kadar bu girişimlerden olumlu bir netice çıkmamıştır. Belki de bu devletlerde hakim sistem laikliğin tabii sonucu ortak anayasada Hıristiyanlığa açıkça bir atıf yapılmasından kaçınılmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte henüz yürürlüğe sokulmasa da ortak anayasa 29 Ekim 2004 tarihinde üye ve aday ülkelerin üst düzey temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir törenle Roma'da imzalanmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi hiç bir toplum düzeni sınırsız hoşgörü ya da mutlak özgürlük üzerine kurulmamıştır. Bu gerçek-

²¹ http://www.sabah.com.tr/ozel/avrupa247/dosya_242,2.html, 28.5.2007.

²² <http://www.yargitay.gov.tr/aihm/sozlesme.html> 28.5.2007.

²³ <http://www.katholisch.de/11028.htm>, 1.6.2006.

ten hareketle pek tabii din ve vicdan özgürlüğü de kısıtlıdır. Nitekim anayasalarda bu anlamda çok sıkça kullanılan "kamu düzenine aykırı olmama kaydı" bunu öngörmektedir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Yunanistan'daki bir hadiseye istinaden din ve vicdan özgürlüğü bağlamında davet yaptığını iddia eden kimseleri *proselitizm*²⁴ yapmakla itham etmiş ve bu kimseleri haklı bulmamıştır.²⁵ AİHM din değiştirmeye davet etmeyi suç sayan Yunanistan'ı bu hâliyle mahkum ederken bu konuda oldukça net bazı ölçütler de ortaya koymuştur. Buna göre;

"Bir mezhebe yeni üyeler kazanmak için mal ya da toplumsal avantajlar önermek ya da ihtiyaç içerisindeki insanlar üzerinde yolsuz bir baskı uygulamak, yada şiddet kullanmak yada beyin yıkamak gibi yolsuz araçlara başvurulmadıkça din değiştirmeye davet etmenin düşünce, vicdan ve din hürriyeti kapsamında yer almakta" görüşüne değinmiştir.²⁶ Avrupa Birliği'nin konuya yaklaşımı bu bağlamdadır.

Din ve vicdan özgürlüğü hakkında verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra şimdi de Avrupa Birliğine üye 27 ülkenin ulus anayasalarında "Din ve Vicdan Özgürlüğü" ve bununla ilintili görülen diğer dinî faaliyetlerinin ne şekilde yer aldığına bakmak istiyoruz.

II-Avrupa Birliği Üye Devlet Anayasalarında Din İle İlgili Maddeler

Bu çalışmayı yaparken anayasaların güncelliğini²⁷ dikkate almak maksadıyla internet ortamındaki bir web sitesinden istifade

²⁴ *Proselitizm*: İhtida hareketi, bir dinden diğerine geçme hareketi, (Bkz. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Vadi Yayınları) Ankara 1998, s. 312; Bir dinden diğer dine girme hareketinin genel adıdır. Bu terim daha çok başka dinlerden İslam'a girme demek olan ihtida karşılığında kullanılmaktadır. (Bkz. Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, (Damla Yayınları) İstanbul 2001, s. 294.) Ancak her iki tarifte *Proselitizm*'in gönüllülük esasına dayalı din değiştirmek gibi yorumlandığı görülmektedir. Her ne kadar *Proselitizm* bu manaları içine alsada da, insanların bilgisizliğinden ve ekonomik sıkıntılarından faydalanmak suretiyle din değiştirmeleri karşılığında iş vaat etmek, hediye ve para verme gibi yöntemlerle bir kişinin ya da teşkilatın dinini yayma gayreti olarak da anlaşılmalıdır.

²⁵ Kokkinakis judgment of 25 May 1993, Series A no.260-A,p.17,para.31-1

²⁶ Bkz. <http://www.hristiyan.net/resmibelgeler/protestanlarraporu.htm>, 5.1.2005.

²⁷ Bizim esas aldığımız madde numaraları yürürlükteki anayasalar dikkate alınarak verilmiştir. Buna göre; Almanya 11 Ağustos 1919 tarihli Weimar'a gönderme yapmakta, özellikle 136-141.maddeler arası tamamen buradan alınmaktadır. Ancak diğer maddeler için 1949 anayasası; Avusturya 1929; Bulgaristan 12 Temmuz 1991; Çek Cumhuriyeti 1993; Danimarka 18 Haziran 1953; Estonya 28 Haziran 1992; Finlandiya 1 Ocak 2000; Fransa 1958; Hollanda 1983; İrlanda 1972; İspanya 16 Temmuz 1945; İtalya 1948; Kıbrıs Rum Kesimi 1959; Letonya 1922 yılına atıfla beraber 2003 ; Litvanya 25 Ekim 1992; Lüksemburg 17 Kasım 1868;

ettiğimizi öncelikle belirtelim.²⁸ Din ve vicdan özgürlüğü bağlamında tüm ülke anayasalarında benzer ifade kalıpları bulunduğundan tekrardan kaçınmak için bunları kendi aralarında belli bir tasnife tabi tuttuk. Bu başlıklar altında verdiğimiz maddelerin yanındaki rakamlar ilgili ülke anayasa maddesini, parantez içinde verilen rakam ve harfler ise o maddenin fıkrasını göstermektedir.

A-Din ve Vicdan Hürriyeti

1-*İnanç, kanaat ve din özgürlüğü dokunulmazdır/garanti altına alınmıştır/Din Seçme Özgürlüğü.*²⁹

Almanya 4, Bulgaristan 37, 13 (1); Belçika 19; Estonya 40 (1-2); Finlandiya 6, 11; Slovenya 41; İrlanda 44; Letonya 99, 116; Litvanya 26 (1-2); Lüksemburg 19; Macaristan 60 (1); Malta 40 (1); Polonya 53 (1-2); Portekiz 41 (1); Romanya 29 (1-2); Slovakya 24 (1-2); Yunanistan 13 (1); Çek 16 (1-2)³⁰; Danimarka 71; İspanya 16(1); İtalya 8; Hollanda 6 (1); İngiltere³¹

2-*Din ve vicdan özgürlüğü ancak devletin güvenliği, genel ahlak ve başkasının özgürlüğüne zarar verdiği takdirde sınırlandırılır.*

Bulgaristan 37 (2); Estonya 40 (3); İtalya 19; Polonya 53 (5); Yunanistan 13 (2).

3-*Vatandaşın Tanrı'ya kulluk yapmak için genel ahlak ve kanuna aykırı olmamak kaydıyla kendi inancına uygun teşkilatlanma hakkı vardır.*

Danimarka 67.

Macaristan 20 Ağustos 1949'a atfı yapan 2003; Malta 1964 yılı Anayasasını referans alan 1996; Polonya Kasım 1997; Portekiz 2001; Romanya 8 Aralık 1991; Slovakya 1 Eylül 1992; Slovenya 2003; Yunanistan 1 Ocak 1962 (2001 de bazı tadilatlarla beraber)

²⁸ <http://www.verfassungen.de/eu/index.htm> (24.8.2006)

²⁹ Roma'da 29 Ekim 2004 tarihinde imzalanan AB Anayasası'nın 10. maddesi bu konuda şöyle demektedir: "*Herkes, düşünce ve vicdani kanaat ve inanç özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak tek başına ve başkaları ile birlikte topluca ve herkesin gözü önünde veya özel olarak din ya da inanç değiştirme özgürlüğünün yanında, ibadette, öğrenimde uygulamada ve törenlerde dinini ve inancını açıkça ortaya koyma özgürlüğünü de içerir.*"

³⁰ Çek Cumhuriyeti ile ilgili maddeler Çek Cumhuriyeti Anayasasının 3. maddesine atfen yürürlüğe giren "Temel Hak ve Özgürlükler Deklerasyonu"nda geçenleri ihtiva etmektedir.

³¹ İngiltere'de yazılı anayasa yoktur. Bu madde "The Human Rights Act 1998" den alınmıştır.

B-Dinde Zorlama

1-*Kimse dinî inancını açıklamaya/terk etmeye zorlanamaz.*

Almanya 136 (3); Finlandiya 11; Malta 40 (2); Polonya 53 (6-7); Portekiz 41 (2); Romanya 29 (1); Litvanya 26 (3), 16 (2); İsveç 2. Bölüm 2; Slovenya 41.

2-*Bir dini seçme serbesttir/dokunulmazdır.*

Bulgaristan 37 (1); Slovakya 24 (1); Finlandiya 11.

3-*Tek başına ya da topluca dinî ayin yapmak serbesttir.*

Estonya 40 (3); Bulgaristan 13 (1); İspanya 6; İsveç 2 ve 4.13; Macaristan 60 (2); Polonya 53 (2); Slovenya 41.

4-*Kimse ayinlere katılmaya zorlanamaz.*

Almanya 136 (4); Belçika 20; Litvanya 26 (3); Lüksemburg 20; Polonya 53 (6); Danimarka 68; Finlandiya 11.

5-*Vatandaşlar dinlerini rahatça yaşarlar/İnançlarından dolayı farklı muameleye tabi tutulamazlar.*

Almanya 4 (2) ve 136; Litvanya 27; Finlandiya 11; İrlanda 44 (3).

C-Din-Devlet ve Kilise

1-*Devlet Kilisesi/dini yoktur.*

Estonya 40 (2); Almanya 137 (1); Litvanya 43 (7); İspanya 16 (3); Çek 2(1).

2-*Devlet-Kilise (Din) birbirinden ayrılmıştır.*

Bulgaristan 13 (2); Letonya 99; İsveç'te reform süreciyle birlikte kabul edilen devletin dini Luteranizm, 2000 yılından sonra devlet- din ayırımına tabi tutulmuştur. İsveç 4.13³²; Macaristan 60 (3); Portekiz 41 (3)-288 (c); Slovenya 7; Slovakya 24 (3).

3-*Devlet Dini/Kilisesi.*

Bulgaristan'da Doğu Ortodoks Kilisesi Bulgaristan Cumhuriyetinin geleneksel Kilisesidir. Bulgaristan 13 (3); Danimarka'da Devletin Milli Kilisesi Evangelik Luteran Kilisesidir. Devletçe desteklenir. Danimarka 4; Finlandiya' da Protestan Luther Kilisesi, Finlandiya

³² Daha önceki İsveç Anayasası "İsveç Kilisesi "Evangelik Luteran" ve "Açık Kilise" diye iki biçimde organize edilecektir" hükmüne yer veriyordu. (Bkz. İsveç 4.13)

76 (1)-(2); İspanyol devletinin dini Katolik'tir.³³ İspanya 6; İtalya'da Apostalik ve Roman Katolik devletin tek dinidir. İtalya Anayasa dibacesi; Litvanya'da devlet geleneksel Litvanya Kilisesini tanıır. Litvanya 43; Malta'da devletin dini Roma Katolikliğidir. Malta 2. Kısım (1); Polonya Cumhuriyeti Roma Katolik Kilisesi ile olan ilişkisini uluslararası antlaşma ile tespit etmiştir. Polonya 25 (4); Yunanistan'da hâkim din Doğu Ortodoksluktur. Yunanistan 3(1); İrlanda'da devlet halkın çoğunluğunun dini olan Katolik, Apostalik ve Roma Kilisesine üstünlük tanıır. İrlanda 44 (2).

4-Kral-Kilisesi bağlılığı.

Danimarka'da kral Luteran Kilisesine bağlıdır. Danimarka 6; İngiltere'de kral ve kraliçe Anglikan Kilisesinin doğal başkanidir. Halen yürürlükte olan "Act of Settlement"e göre, "İşbu tahta oturacak kimse kanunen kurulmuş İngiliz Kilisesi mezhebine riayet edecektir." ifadesine yer verilmektedir.

5-Devlet laiktir.

Fransa 2.

6-Devlet dine karışamaz/Din-Devlet birbirinden bağımsızdır.

Lüksemburg 22; Belçika 21; Romanya 29 (5); Polonya 25 (3).

7-Din siyasete alet edilemez.

Bulgaristan 13 (4); Portekiz 51 (13).

D-Dinî Cemaat ve Cemiyetler

1-Dinî cemaatler serbestçe teşkilatlanırlar.

İtalya 8 (2); Almanya 137 (2-3); Belçika 19; Litvanya 43 (4); Portekiz 41 (4); Romanya 29 (3); Slovenya 7.

2-Her dinî teşkilat kendi idaresini serbestçe kurar.

Almanya 137 (3); Litvanya 43; Lüksemburg 22; Polonya 25 (1); Çek 16 (2); Slovakya 24 (3); İrlanda 44(5).

3-Dinî cemaatler tüzel kişilik elde edebilirler.

Almanya 137 (5).

4-Dinî cemiyetler vergi alma hakkına sahiptir.

³³1945 tarihli İspanyol Anayasasındaki bu madde daha sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

Almanya 137 (6); İtalya 20; Belçika 12 WIB.³⁴

5-Menkul-gayrimenkul mal edinebilirler.

İrlanda 44 (5); Almanya 138 (2).

6-Dinî cemaatlerin gayri menkullerine el konulamaz ve başka nedenlerle kullanılamaz.

İrlanda 44 (6).

E-Kanun ve Din

1-Kanunun öngördüğü bir görevden dinî inanç nedeniyle feragat edilemez.

Bulgaristan 58; Hollanda 6 (1); Yunanistan 13 (4); Litvanya 29(2); Danimarka 70; Portekiz 41 (2).

2-Tüm mezhepler kanun önünde eşittir.

İtalya 8 (1) ve 20; Polonya 25(1).

3-Savunma hizmetinde dinî inancı nedeniyle görev almak istemeyenler dinleriyle uyumlu diğer bir görevi yaparlar.

Estonya 124; Slovenya 123.

4-Devlet kanun yaparken Kilise tüzüğünü dikkate alabilir.

Finlandiya 11 (2).

5-Kilise Yasası kanun tarafından düzenlenir.

Danimarka 66.

6-Kilisenin diğer dinî cemaatlerle olan ilişkisi kanun tarafından düzenlenir.

Danimarka 69; Polonya 25 (5).

7-Kilise kendi yasasını kanuna dayanarak yapar.

Finlandiya 76.

8-Devlet, Katolik Kilisesi dışındaki dinî cemaat ilişkilerini kanunca düzenler.

İtalya 8; Lüksemburg 2.

³⁴Kelimenin açılımı "Yurtdışında Uyum Sınavı" yasası (Wet Inburgering in het Buitenland)

9-Dine dayalı, siyasî parti kurulamaz.

Bulgaristan 11 (4).

10-Kilise ve dinî kurumların hakları vatandaşların haklarıyla aynıdır.

Litvanya 43 (2).

11-Resmî nikâh dinî nikâhtan önce yapılır.

Lüksemburg 21.

F- Din Eğitim ve Öğretimi Hakkı

1-Ebeveynlerin çocuklarına din dersi aldırma hakları vardır.

Almanya 7 (2); İrlanda 42 (1); Litvanya 26(5); Polonya 53 (3-4); Portekiz 41 (4); Romanya 29 (6); Slovakya 24 (2); Slovenya 41; Belçika 24 (1); İspanya 27 (3).

2-Din dersleri okullarda mecburi derstir.

Almanya 7 (3); Malta 2 (3)³⁵.

3-Okullara öğrenci kabulünde ve devlet yardımında dil ve din farkı gözetilmez.

Avusturya 14 (6).

4-Okullarda din eğitimi Kilise-devlet işbirliğiyle verilir.

Polonya 53 (4); Slovakya 24 (3); Avusturya 14 (10); Almanya 7 (3).

5-Devlet, okullarda serbest/tarafsız eğitimi esas alır.

Belçika 24 (1); İrlanda 42 (4).

6-Okullarda eğitim dünyevîdir.

Litvanya 40 (1).

7-Okullarda din dersi/ahlak devletin aslî görevlerindedir.

İrlanda 42 (4).

8-Devlet okullarında din dersine katılmayan öğrencilere ayrımcılık yapılamaz.

İrlanda 44 (4).

³⁵ Bu ülkenin devlet okullarında Roma Katolik dersleri mecburidir.

9-Kilise ve dinî kurumlar kendi din adamlarını serbestçe yetiştirirler.

Litvanya 43 (3).

10-Devletçe tanınan dinlerin dersleri okullarda mecburidir.

Belçika 24 (1 ve 3).³⁶

11-Dersler din özgürlüğünü zedeleyemez.

Hollanda 23 (3).

12-Devlet okullarında din dersi kanunca düzenlenir/garanti altına alınmıştır.

Romanya 32 (7).

G-Kamuda Din Hizmeti

1-Ordu, hastane, hapisane ve diğer resmî kurumlarda din hizmeti ve din adamı ihtiyacı giderilir.

Almanya 141; Romanya 29 (5).

H-Dini Yayma ve İnancı İfade Etme

1-Herkes kendi din ve inancını serbestçe ifade eder.

Hollanda 6 (1); İrlanda 44 (5); Portekiz 41 (4); Slovakya 24 (2).

2-Dinî amblem ve sembol kullanılabilir.

İtalya 20.

3-Proselitizm yasaktır.

Yunanistan 13 (2).

I-Dini Azınlıklar

1-Dinî azınlıkların hakları garanti altındadır/eşit muameleye tabidir.

Azınlıkların Hakları Kısmı (1)-(2)-(3)-(4),Yunanistan 13 (3).

³⁶ Belçika'da din adamlarının maaşı devlet tarafından ödenmektedir.

J-Yemin

1-Kimse yeminini dinî metinlere uygun yapmaya zorlanamaz.

Almanya 136 (4).

2-Cumhurbaşkanı ve parlamenterler yeminlerine dinî inanç ila-ve edebilirler/yemin dine uygun olmalıdır.

Avusturya 62 (2) ve 72 (1); Yunanistan 59 (1)³⁷, 13 (5); Letonya 18.

K-Pazar ve Tatil Günleri

1-Pazar ve bayram günlerinde çalışılmaz/tatil gününe karışılmaz.

Almanya 139; Belçika 20.

III-Değerlendirme

Avrupa Birliğine üye devletlerin hepsi din ve vicdan hürriyetine atıf yapmaktadır. Yine hepsi *din ve mezhep farkı gözetilmeksizin kanun önünde eşitliğe* değinirler. Bununla beraber anayasalarında "Tanrı" kavramına özel yer veren devletler olduğu gibi, Tanrı'ya hiç değinmeyenler de vardır.³⁸ O hâlde bu bilgiler ve yaptığımız araştırmanın sonunda genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Buna göre anayasalarındaki vurgu ve geleneklerindeki din ile olan irtibatları nedeniyle bu devletleri, "dine bağlı olanlar, dine bağlı olmayanlar" şeklinde bir sınıflandırma yapabileceğimiz gibi, bu sınıflandırmayı "dine hukuken, dine fiilen bağlı olanlar" şeklinde yapmak ta mümkündür.

³⁷ Yunan Milletvekilleri parlamento üyesi olduklarında dinî yemin etmek zorunda, diğer dinlere mensup vekiller de kendi inançlarına uygun yemin etmek zorundadırlar. (Madde 59 , 1 ve 2)

³⁸ Anayasa'sında Tanrı'ya atıfta bulunan devletler: **Almanya:** Anayasasının dibacesinde; "*Tanrı önünde Alman halkına sorumluluk bilincini yerleştirmek*", **Danimarka:** "*Protestan Luteran Kilisesi Danimarka halkının Kilisesi olup Kilise devlet tarafından desteklenir.*" **İrlanda:** "*İsa bizim yüce Tanrı'mızdır.*" **Polonya:** "*Anayasa, Tanrı'yı hakikatin, adaletin kaynağı gören iyilik ve güzelliğin onda olduğuna inananlara da bu inanca katılmayanlara da eşit olarak tatbik edilir.*" **İspanya:** "*Devletin bir mezhebi yoktur. Ancak Anayasa'da Devlet egemenliği Katolik Kilisesi ve diğer mezheplere vurgu yaparak ilişki halinde tutulur.*"; Anayasa'sında Tanrı kavramına temas etmeyenler devletler: **Slovenya, Fransa, Portekiz, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Hollanda, Avusturya'dır.** Geniş Bilgi için bkz: <http://www.mdr.de/eu/wandel/1102221-hintergrund-973946.html> 1.6.2005.

Kilise veya dine bağlı olan devletler arasında, Almanya, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs Rum Kesimi, Litvanya, Malta, Polonya ve Yunanistan sayılabilir. Bu ülkeler arasında bazıları, taşıdıkları tarihî misyon gereği adeta o din ile sembolleşen bir değere sahiptir. Örneğin Yunanistan için Ortodoksluk, İtalya için Roma Katolikliği, Danimarka için Luterye Kilisesi, İngiltere için Anglikan Kilisesi böyledir.

AB içinde din ile olan ilişkisini daha yüzeysel tutan devletler arasında ise, Avusturya, Belçika, Hollanda, İsveç, Lüksemburg ve Portekiz'i görmekteyiz.

Bütün bunlara ilaveten dine gereği kadar önem vermeyen, ya da tarafsız kalan ülkeler arasında "Fransa, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Macaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya'yı sayabiliriz. Ancak bu grup içinde yer alan bir çok ülkenin dine sosyal hayatta yer vermeyen bir Komünizm tecrübesinden geçtiği unutulmamalıdır. O hâlde bu gibi ülkeleri AB ve şartların getirdiği sonuç bağlamında bir anlamda dine fiilen değil hukuken bağlı olanlar sınıfında görmek de mümkündür. Bu blok içerisinde uzunca süre yer almasına rağmen Polonya ve Bulgaristan'ın eskiye dönük misyonunu tekrar üstlendikleri anlaşılmaktadır. 1879 tarihli Anayasası ile Doğu Ortodoks Kilisesini devletin resmî Kilisesi olarak gören Bulgaristan, Krallığın yıkılışı ve demirperde ile birlikte yeni kurulan Bulgaristan Halkçı Cumhuriyetinde 1947 yılında yaptığı anayasa ile Kiliseyi devletten ayırmıştı.³⁹ AB ile birlikte aynı ülke her ne kadar Kilise-devlet ayırımına gitse de geleneksel Kilisesine atıf yapmayı anayasada zikretme gereği duymuştur.

Aynı kaderi paylaşan bir diğer ülke de Romanya'dır. Romanya demirperde bloğuna girmezden evvel 1923 tarihli Anayasasında Ortodoks Hıristiyan Kilisesi ile Greko-Katolik Kilisesini Romanya Kiliseleri olarak görmekte idi. Aynı ülkenin demirperde sonrası 1952'de yürürlüğe soktuğu anayasa, dinî serbestlik, okul-Kilise ayırımından bahsetmektedir.⁴⁰ Romanya 8 Aralık 1991 tarihli anayasasında, Romanya'lının çoğunun Romanya Ortodoks Kilisesine mensup olması hasebiyle bu Kiliseyi en seçkin kilise gördüğünü, Greko-Katolik Kilisesini ise diğer mezheplere üstün tuttuğunu vurgulamaktadır.

Bununla birlikte AB süreci veya Batı'nın geldiği bu noktada din-devlet ayırımına özen göstermek maksadıyla daha önce devlet Kilisesine sahip bazı ülkelerin bu durumdan vazgeçip anayasalarına

³⁹ Bkz. Bekir Berk, *Dünya Anayasalarında Din*, (Doğan Güneş Yayınları) İstanbul 1963, s. 36.

⁴⁰ Berk, a. g. e, s. 38.

din-devlet ayrılığını koyduğu görölmektedir. İsveç ve İspanya bunun en güzel iki örneğidir.

Görüleceği üzere „Din ve vicdan hürriyeti“ cümlesinden sayılan bu haklar, medenî dünya için artık bir lütuf olmaktan çıkmış ihtiyaç ve zorunluluk haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle bu haklar yerel olmaktan çıkıp evrensel bir niteliğe bürünmüştür. Pek tabii bu hakların kanunla düzenlenmesi ve anayasalarda yer almasının arka planında, Batı dünyası, bir başka tabirle Hristiyanlığın geçirdiği tarihî sürecin payını tekrar hatırlatmak gerekir. Zira burada sözü edilen haklar Kiliseye karşı kazanılmış haklardır. Bu dinin tarihinde „yüzyıl savaşları“ olarak bilinen çatışma devresinden sonra Kiliseye karşı devlet egemenliğini ilan etmiş ve özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu nedenle bir anlamda bugünkü demokrasi Kiliseye karşı kazanılmış zaferin sonucudur. O açıdan bir daha eski duruma düşmemek ve eldeki nimeti kaybetmemek için Avrupa, anayasasında Kilise-devlet ikilemi ve ilişkisine azami itina göstermek zorunda kalmıştır.

Ancak nasıl ve ne şekilde olursa olsun burada medenî haklar cümlesinden sayılan din özgürlüğünde Batı'nın hakkını teslim etmek gerekir. Bununla beraber gerek din eğitimi gerekse bununla ilintili diğer haklar, AB'nin hayatını tamamen din ve Kiliseden tecrid etmediğini göstermektedir. Belki anayasal anlamda Batı, kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği Kilise-devlet ayrımı yapmak zorunda kalmış ise de toplumsal ve sosyal anlamda hâlâ dinin etkisinden istifade etmektedir.

Ülkemize gelince, temel insan hak ve hürriyetleri manzumesinden sayılan din ve vicdan özgürlüğüne gerek önceki anayasalarında gerekse 1980 Anayasası'nın 24. maddesinde yer vermiştir. Dolayısıyla ülkemiz burada bahsi geçen hakları hem hukuken teyit etmiş, hem de tarih, kültür ve geleneği ile tatbik ederek bu birliğe üye olmuş pek çok ülkeden daha fazla bir geçmişe ve birikime sahip olduğunu göstermiştir.

Hiç şüphesiz bu maddeler anayasalara yazılırken o ülkenin geçirdiği tarihî süreç göz ardı edilemez. Böylece her ülkenin bir anlamda ney'i şahsına münhasır özgürlük anlayışı olmakla birlikte bu konuda artık temel hak ve hürriyetler açısından müşterek bir yaklaşım sergilendiğine şahit oluyoruz. O hâlde ülkemiz için ileride üyeliğimiz muhtemel bu ülkeler arasında yerimizi alırken din ve vicdan özgürlüğüne matuf fazla bir hukuksal değişikliğe gitmek gerekmeyecektir.